

Lessy i paleolit Zachodniej Ukrainy – badania polsko-ukraińskie

MARIA ŁANCZONT I TERESA MADEYSKA

Geologiczne badania lessów – jednego z najciekawszych osadów czwartorzędowych Zachodniej Ukrainy – mają długą historię, sięgającą czasów realizacji monumentalnego dzieła, podjętego przez Komisję Fizjograficzną Akademii Umiejętności i realizowanego przez polskich geologów końca XIX i początków XX wieku – „Atlasu Geologicznego Galicji”. Lessy tworzą w tym regionie rozległą pokrywę, wzbudziły więc zainteresowanie autorów poszczególnych arkuszy „Atlasu”. W okresie międzywojennym były także przedmiotem zainteresowania wybitnych geologów i geografów, zatrudnionych na Uniwersytecie Lwowskim, np. Henryka Teisseyre’a, Juliana Tokarskiego i J. Polańskiego.

Z kolei pozostałości pradziejowego, paleolitycznego osadnictwa na obszarze Zachodniej Ukrainy badane były przez znakomych archeologów okresu międzywojennego: Leona Kozłowskiego, Stefana Krukowskiego, Ludwika Sawickiego, Józefa Kostrzewskiego, Tadeusza Sulimirskiego.

Oba te kierunki badawcze łączą się ze sobą, ponieważ większość stanowisk archeologicznych epoki kamienia Zachodniej Ukrainy jest związana z pokrywami lessowymi. Po długiej przerwie, w latach 1980., do zagadnień tych wrócili uczeni polscy we współpracy z ukraińskimi. Początkowo kontakty ograniczone były do seminariów terenowych. Współpraca nabrała znacznego dynamizmu od połowy lat 1990., kiedy to animatorami systematycznych badań stali się prof. **Andrij Bogucki** (Katedra Geomorfologii i Paleogeografii, Narodowy Uniwersytet im. I. Franko, Lwów; członek zagraniczny PAU) i prof. **Maria Łanczont** (UMCS, Lublin), prof. **Teresa Madeyska** (Instytut Nauk Geologicznych PAN) oraz prof. **Oleksandr Sytnyk** (Instytut Ukrainoznawstwa NANU i Katedra Archeologii i Historii Starożytności, Narodowy Uniwersytet im. I. Franki, Lwów)¹. Od tego czasu podejmują oni różne wspólne interdyscyplinarne projekty.

Członkami zespołu badawczego są przyrodnicy: geolodzy, paleogeografowie, paleobotanicy i paleozoologowie, fizycy, geofizycy oraz archeolodzy. Jest to zespół międzynarodowy; współdziałają reprezentanci z około dziesięciu ośrodków naukowych z Polski i pięciu z Ukrainy. Prace prowadzone są w kluczowych profilach geologicznych, na szerokim tle geologiczno-geomorfologicznych prac kartograficznych na Wschodnim Podkarpaciu, Wołyniu, Podolu i Zakarpaciu. Wykorzystywane są metody paleomagnetyczne, datowania termoluminescencyjne i radio-

węglowe, analizy geochemiczne, w tym badania izotopowe, analizy paleopedologiczne, paleobotaniczne, paleozoologiczne. Podstawowe znaczenie ma fakt łączności ich stosowania, co daje możliwość weryfikacji, uzupełniania i kontroli wyników.

Zachodnia Ukraina to obszar o warunkach przyrodniczych sprzyjających studiom historii zmian klimatu, środowiska przyrodniczego oraz transformacji rzeźby w plejstocenie. Jest to geograficzna strefa największego przewężenia międzymorskiego pomiędzy Bałtykiem i Morzem Czarnym, stanowiąca swego rodzaju pasaż między wschodnią i zachodnią częścią kontynentu europejskiego. Charakteryzuje się ona przenikaniem wpływów klimatu o cechach morskich na zachodzie i kontynentalnych na wschodzie, zarówno obecnie, jak i w plejstocenie. Ponadto, w ujęciu paleogeograficznym obszar ten stanowi pogranicze Europy objętej w plejstocenie zlodowaceniami skandynawskimi i zimną strefą peryglacjalną oraz terenów, na które oddziaływała łagodniejsza, południowa cyrkulacja atmosferyczna.

fot. 1

Kluczowe znaczenie dla rekonstrukcji paleoklimatycznych i paleośrodowiskowych ma fakt szerokiego rozprzestrzenienia osadów lessowych i ich znaczna miąższość (do 50 m w skrajnych przypadkach – fot. 1). Lessy omawianego obszaru cechuje przeważnie ciągłość stratygraficzna (ciągłość sedimentacji eolicznej) i bogata treść paleogeograficzna, przejawiająca się obecnością gleb kopalnych (fot. 2), pod-, a czasem śródlęsowych osadów fitogenicznych, a także rozmaitych struktur kriogenicznych. Ma to znaczenie fundamentalne dla budowa-

¹ Prof. O. Sytnyk współpracuje także z Instytutem Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego. To on sprawia, że co roku na wykopaliska na Podole i na Naddniestrze przyjeżdżają polscy studenci. Ponadto zajmuje się historią badań archeologicznych na Uniwersytecie Lwowskim.

Lessy i paleolit Zachodniej Ukrainy

(ciąg dalszy ze str. 1)

fol. 2

nia opartej na sekwencji zmian klimatycznych stratygrafii lessów i dalej plejstocenu na Ukrainie, dając doskonale podstawy do korelacji chronostratygraficznej w skalach ponadregionalnej i kontynentalnej.

Badania lessów prowadzone są w kilku obszarach problemowych. Dwa najważniejsze z nich to odtworzenie długiej sekwencji osadów lessowych, powstałych w okresach panowania klimatu zimnego i suchego, rozdzielonych glebami kopalnymi, genetycznie związanymi z warunkami mniej lub bardziej ciepłymi i wilgotnymi. Drugim problemem jest rozwój osadnictwa pradziejowego w nawiązaniu do zmian klimatu i środowiska przyrodniczego.

Przebadano dziesiątki odśnieżeń lessowych, w których widoczne są sekwencje lessowo-glebowe z glebami odpowiadającymi co najmniej ośmiu okresom ociepleń interglacjalnej rangi (w tym starszych od chronostratygraficznej granicy epok paleomagnetycznych Matuyama/Brunhes, wyznaczonej zmianą polarności Ziemi – 778 000 lat temu), ale także jedne z najstarszych, jeśli nie najstarsze w Europie Środkowej, zespoły struktur peryglacjalnych. Granica M/B została zidentyfikowana w profilach Zahvizdja (Zagwózdź), Skala Podolska, Korolewo. Poszczególne gleby kopalne różnią się stopniem rozwoju, przy czym większość z nich przeszła skomplikowaną historię, w której zapisane zostały etapy nakładania się różnych procesów glebotwórczych oraz faz destrukcji (erozji) pokrywy glebowej.

fol. 3

Zachodnia Ukraina to obszar o wyżynnym, urozmaiconym reliefie i zróżnicowanych krajobrazach, rozwiniętej sieci dolinnej i rzecznej, pokryty przez różne biotopy. W plejstocenie zróżnicowanie to było bardzo wyraźne w czasie i przestrzeni, wyrażało się zmianami zasięgów biotopów tundrowych, stepowych,

lasostepowych i leśnych. Warunki te, w połączeniu z łatwym dostępem do złóż wysokiej jakości surowca krzemianego, pochodzącego ze skał wieku kredowego, sprzyjały osadnictwu pradziejowemu. Pierwotni łowcy wykorzystywali doliny rzeczne z terasami oraz wysuniętymi w stronę rzek cyplami, stanowiącymi znakomite punkty obserwacyjne z rozległym widokiem na okolicę. Nawet w okresach zimnych okolice te obfitowały w dostępną dla migrującej zwierzyny paszę, o czym świadczą liczne stanowiska paleontologiczne (fol. 3).

Ślady bytowania człowieka paleolitu zapisane są w profilach lessowych, w szczególności w dolinie Dniestru i na Podolu (główne stanowiska: Hluboczek Wielki k. Tarnopola oraz Jezupol (fol. 4) i Halicz nad Dniestrem, k. Iwano-Frankowska), a wielowarstwowy charakter wielu z nich mówi o zasiedleniu tego obszaru od co najmniej 200 000 lat. Kompleksowe badania umożliwiają określenie pozycji warstw kulturowych w obrębie jednostek klimatostatygraficznych plejstocenu, opracowanie chronostratygrafii paleolitu Zachodniej Ukrainy, przeprowadzenie analiz zmian zasięgu i środowiskowych uwarunkowań osadnictwa.

fol. 4

W skrócie wnioski są następujące: Najstarsza, środkowo-paleolityczna faza osadnictwa, reprezentowana przez warstwę kulturową III w Hluboczku Wielkim, przypada na ciepły okres, odpowiadający przedostatniemu interglacjowi. Krajobraz Podola i Naddniestrza charakteryzował się wówczas bogatą pokrywą roślinną ze znacznym udziałem drzew. Osadnictwo przetrwało do okresu ochłodzenia i zwilgotnienia klimatu, podczas którego szata roślinna uległa znacznemu rozrzedzeniu. Warstwa kulturowa III B na tym stanowisku świadczy o przetrwaniu osadnictwa przynajmniej do okresu słabego zglądnięcia klimatu w czasie przedostatniego zlodowacenia (Warty). Panowała wówczas roślinność charakterystyczna dla krajobrazów otwartych z niewielkim udziałem krzewów. Liczne ślady osadnictwa (Hluboczek Wielki – warstwa III A, Jezupol – warstwy II i III) związane są z ostatnim interglacjalem i interstadialami wczesnej części ostatniego zlodowacenia (Wisły). Wówczas w najcieplejszym okresie panowały lasy liściaste lub mieszane, w młodszym okresie zanikające i przekształcające się w step z luźno rosnącymi drzewami. Krajobrazy otwarte, o roślinności stepowej na suchych, wyżej położonych terenach i wilgotniejszej, tundrowej w dolinach, przeważały w czasie osadnictwa górnopaleolitycznego (Hluboczek Wielki – warstwa II, Jezupol – warstwa I) i schyłkowopaleolitycznego (Halicz – warstwa I).

MARIA ŁANCZONT

Zakład Geografii Fizycznej i Paleogeografii UMCS

TERESA MADEYSKA

Instytut Nauk Geologicznych PAN